

the basic assumption that a language phenomenon can always be explained by the fundamental axiom of self organisation together with the boundary conditions concerned. This research defines that self-organisation and self-regulation is an essential property of linguistic systems, together with its empirical corroboration, has come at the same time as the emergence of a new sub discipline of systems theory: synergetics.

Key words: linguistic dynamics, linguistic situation, synergetics, self-organisation, self-regulation.

Отримано: 23.05.2017 р.

УДК 811.111'373.7

І. С. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ АФОРИСТИЧНОГО ФОНДУ В. ШЕКСПІРА

Стаття присвячена проблемі семантичної стабілізації на прикладі афористичного фонду В. Шекспіра. Розглянуто становлення прототипів В. Шекспіра з урахуванням новітніх тенденцій вивчення мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, афоризм, ептонім, прототип, семантична стабілізація.

Згідно даних наукових джерел, стан сучасних лінгвістичних досліджень сьогодні характеризується провідною тенденцією лінгвістичних досліджень опису лексичних та фразеологічних мовних одиниць. Особливу увагу привертають крилаті вислови (далі КВ), які відображені в багаточисельних лексикографічних виданнях і вважаються одним із важливих джерел задоволення інтелектуальних і художньо-естетичних потреб суспільства у процесі мовної комунікації.

«Печать авторства» – невід'ємна і основна, як уже згадувалося раніше, диференційна ознака ептонімів проявляється не лише у виборі лексичних одиниць, а й у значенні як цілісних новоутворень. Використовуючи готові слова, автор твору звершує акт номінації, тим самим переводячи мовні знаки з парадигматики – системи мови, світу абстракцій, охоплюючи множинність фрагментів дійсності у синтагматику, де з цієї множинності відбирається єдиний фрагмент, як автор зображує у творі. Представлений читачеві прототип КС співвідноситься з певним фактом позамовної діяльності, що відображено у першоджерелі. З цього випливає, що значення прототипу має здатність набувати виразної форми, яка б відповідала всім мовленнєвим нормам на відміну від мовних одиниць [4].

Будучи попередньо озайомленим з першоджерелом, носії мови обирає єдине можливе значення. Наприклад: *a strange flesh*, що може означати як і дивна повнота, невідома сім'я, невідома плоть, тим не менш співвідноситься безпосередньо з твором В. Шекспіра (*Caesar ... Yea, like the stag whens now the pasture sheets, The barks of trees thou browsed st; on the Alps It is reported thou did steat strange flesh, Which some did die to look on: and all this («Antony and Cleopatra», Act I, sc 4)*, і означає «дивна їжа» [4].

Процес формування семантики ептонімів аналогічний формуванню ідіом. Дослідниця Н.Н. Кірілова зазначає, що фактично кожна ситуація інтерпретується по-різному, тобто може мати декілька лексико-семантичних аспектів, отрима-

них методом дедукції. Але утворенню ФО слугує лише «префразеологічний» рівень. Інші перебувають у латентному стані [5, с.82-90]. Різниця полягає лише у тому, що префразеологічний аспект відображає *бачення народу*, а преептонімічний – *автора-джерела*. Інакше кажучи, семантика ептоніма мотивується контекстом у лінгвістичному сенсі. Цей контекст визначається як фрагмент тексту, що охоплює обрану для аналізу одиницю і не є суперечливим щодо загального сенсу наведеного тексту. Значення прототипу можна трактувати не лише за допомогою семантично чи граматично зумовленої лексики, а й завдяки іншим словам в межах речення або надфразової єдності. Такий контекст вченими прийнято називати розгорнутим [1]. Такого типу контекст поділяють на попередній та наступний. Наприклад, метафоричне значення ептоніма *anitchingspalm* (*жага до грошей*) розкривається наступними фразами: Cassius: In such a timeas this it is not meet That every offenses hould bear his comment. Brutus: Let me tell you, Cassius, you your self are much condemn'd to have an itching palm, to sell and mart your offices for gold to un deservers. Cassius: I, a nitching palm! У цьому прикладі бачимо приклад формування контексту, з якого стає зрозумілим семантика виразу. Метафора Брута пояснює жагу Кассія до грошей, що призводить до продажу милостей. Втім, ми можемо говорити про попередній контекст. Через макроконтекст (в семіотичному розумінні терміна) розкривається значення прототипу. Це може бути назва витвору мистецтва, назва друкованої продукції або ім'я одного з головних героїв художніх книг або кінофільмів. Часто на інтерпретацію таких прототипів має вплив «над-контекст» саме в тому випадку, коли чітко й яскраво окреслено його смислове наповнення у визначений період історичного життя мови [1, с.160].

Ептонім може мати декілька мотиваційних контекстів, за умови різних версій текстових джерел: наприклад, *out-Herod Herod*, що в перекладі означає перевершити у жорстокості самого Ірода. Уперше ім'я Ірода згадано у Біблії, в описі жорстокої події винищення всіх немовлят чоловічої статі. Пізніше знаходимо у В. Шекспіра: *I would have such a fellow whipp'd foro'er doing Termagant; it out Herod Herod* («Hamlet» act III, sc.2). Як бачимо, значення ептоніма формується під безпосереднім впливом висхідного контексту або декількох контекстів різної протяжності. Воно є специфічним і відноситься до образних значень мовних одиниць цитатного походження, як це прийнято вважати у лінгвістиці [4].

Ептоніми, які генетично є фрагментами тексту, беруть участь в оформленні його змісту, репрезентуючи зображувальні факти позамовної діяльності: історичний, але побачений автором вудуманий персонаж; дійсний, але пронизаний авторським сприйняттям певний факт або подія. Називаючи складний або простий денотат, вони виступають засобом первинної номінації. Взяті з тексту-джерела фрагменти, які активно використовують для найменування інших фактів навколишньої дійсності, виступають у ролі крилатих слів і виразів, отримують назву – засоби вторинної номінації. Наприклад: знаходимо шекспірівську фразу *cakesandale*, яка є синонімом до слів: веселоці, задоволення, розваги: *Dost thou think because thou artvirtuous there shall be no more cakesandale?* («Twelfth Night» act II, sc.3) [9]. Слова *Сера Тобі* про кінець веселого життя виступають у ролі первинного номінативного акту. А вже у творі Ентоні Троллопа «Замок Річмонд»: *There was a feeling...that in very truth the time for cakes and ale in this world was all over. It was this feeling that made a residence in Ireland at that period so very sad* (vol. II, ch. XXIII) або в англійського історика Тревельяна Джорджа у праці «Історія Англії»: *Many Tories of the old school disliked the «Clapham sect» as they were called – for their friendship with Dissenters, their other people's souls, their want of appreciation of the spirit of cakes and ale* (book V, ch. VI) фраза виступає у ролі вторинного номінативного акту.

Наочним прикладом може слугувати ептонім В. Шекспіра *Cordelia's gift*, що відображає ніжний та тихий голос однієї з головних героїнь його трагедії. Приклад вторинного номінативного акту ми знаходимо у творі Броутона Рода «Лікар Кулідон»: It is her voice that he hears prevailing over those of the rest of the company as he enters the room, for she has not *Cordelia's gift* [9, p.312]. Намагаючись максимально зблизити ситуації, відбувається факт уподібнення однієї ситуації іншій.

Протиріччя виникає за умов кваліфікативності значення ептоніму у функціональному і семантичному аспектах. У мовному потоці номінативна одиниця, що виступає у вторинній функції, зазнає семантичних змін. Прикладом може слугувати метафора – вторинна номінація, що базується на схожості предметів. П. Рікер, розвиваючи ідею Г. Райла про те, що в основі метафоричного виразу лежить категоріальна помилка, коли об'єкти однієї категорії представляються у термінах іншої, називає метафору «навмисною категоріальною помилкою». Відбувається так зване розмивання логічних або встановлених меж, завдяки чому прослідковують нові збіги, відкриті для сприйняття в рамках попередньої класифікації. Іншими словами, сила метафори полягає у спроможності ламати наявну категоризацію задля того, аби на руїнах старих логічних меж будувати нові. Відмінність первинного найменування від вторинного проявляється на сигніфікативному рівні.

Зображений у тексті-джерелі факт, явище, подія у процесі номінації розуміють як конкретну єдність, тому відповідну номінативну одиницю протиставляють класу тих самих фактів, явищ, подій. На відміну від звичайної метафори, образність семантики КС ґрунтується на єдності об'єктів не двох, а лише одного класу. Таким чином, значення ептоніма є аналітико-синтетичне, що полягає у прагматичній орієнтації на гру, іронію, апеляцію до авторитету [3, с.231].

Діалектика формування семантики КС полягає у зіткненні прямого значення його компонентів, кожен з яких привносить свою частку у семантику цілого звороту, і вторинної функції самого КС. Завдяки співвіднесенню об'єкта першоджерела з об'єктом актуального повідомлення на денотативному рівні виникає специфічна образність [3, с.231].

Значення складників фрагмента першоджерела, тобто компонентів прототипу, може бути не лише прямим *rats leave a sinking ship* («*The Tempest*», Act 1, Sc. 2); *А нам все равно...; Вернись, я все прощу* [3], але й метафоричним, який проявляється лише в контексті і є нерозривний з ним, наприклад: *journey's end* («*The Twelfth Night*», Act 2, Sc3); *a Daniel come to the judgement* («*Merchant of Venice*», act 4, Sc1); *Cordelia's gift* (*King Lear*) [4].

Значення ептоніма може мати не лише аналітико-синтетичний характер, а й синтетичний, який зумовлюється конотативно-контекстним чином. Елемент «контекстно» трактується як апеляція до первинного тексту, і якщо прототип виступає у вигляді метафори, як контекстуальна зумовленість опорного слова.

У багатьох випадках становлення семантики КС супроводжується корінною зміною вихідного значення. Переосмислення фрагментів текстів-першоджерел – прототипів КС реалізується в основному за тими принципами, що і розвиток вторинних значень номінативних одиниць, яким не притаманна «печатка автора».

У нашому дослідженні прототипи можуть зазнавати *метафоризації* та *розищення значення*. Як відомо, виникнення метафоричних значень слів у мові ґрунтується на перенесенні найменування одного предмета на інший завдяки уподібненню за формою або змістом. Прототипи-слова, зазвичай, репрезентують імена персонажів творів, тому метафоричне найменування формується завдяки зовнішній подібності, а також схожості за характерами та вчин-

ками. Наприклад: *Hamlet – No I am not prince Hamlet, nor was meant to be; I am an attendant lord, one that will do to swell a progress, start a scene or two, advise the prince* «*The love song of J. Prufrock, T.S. Eliot*» [10, p.310]. У поданому прикладі уподібнюються риси характеру головного персонажа Гамлета, який відомий своєю інертною, пасивною та нерішучою життєвою позицією. Абоєптонім зі структурою словосполучення *out-Herod Herod – so Mark Carney might be charged that he 'out-Keynes Keynes'* [4] вживається у назві статті і співвідноситься з одним поняттям, тим самим стає потенційно або реально синонімічним слову. Деякі крилаті слова, які співвіднесені з одним поняттям, розвивають символічне значення – *Cordelia's gift* – щось тихе та ніжне; *a nother Richmondin the field* – про несподіваного конкурента [4].

Метафоризація вільних словосполучень у мові призводить до появи фразеологічних єдностей. Слова-компоненти фразеологічних єдностей втрачають своє значення, а все словосполучення співвідноситься з одним поняттям і реально чи потенційно стає синонімом слова. Переосмислені значення слів вільного словосполучення є внутрішньою формою фразеологічної єдності, яка допомагає відновити образність картини, що послугувала поштовхом до переосмислення цілого словосполучення. Внутрішня форма фразеологічної єдності співставляється з новою ситуацією, названої цим фразеологізмом.

Деякі КС, які співвідносяться з одним поняттям, можуть розвивати символічне значення: *Cordelia's gift* – символ тихого, ніжного; *my salad days* – символ молодості та незрілості.

Під час метафоризації прототипу з предикативною структурою, трансформованого далі у КС, переважно відображається не поняття, а судження, за аналогією до того, як це відбувається у пареміях: *brevity is the soul of wit, it's a wise father that knows his own child* [10, p.724], *discretion is a better part of valour* [10, p.706].

Зустрічаються випадки, коли один і той самий зворот може зазнавати як повної, так і часткової метафоризації. Так, найбільш високої планки метафоризації, на нашу думку, зазнає одна з найвідоміших та найуживаніших, це фраза із «Гамлета»: *to be or not to be*, в комунікативній ситуації, коли людина у сум'ятті стоїть перед вибором.

Спостерігається формування метафоричного значення, в основі якого прослідковуються різні доєптонімічні аспекти. Різноманітне розуміння первинної ситуації наочно можна простежити у семантичній структурі фрази: *as ad dog*:

- 1) похмура людина – *King Richard: Thanks, noble peer; the cheapest of us is tengroats too dear. What art thou? And how comest thou hit her. Where no man never comes but that sad dog that brings me food to make misfortune live?* (*Richard II, Act5, Sc5*);
- 2) жарт. веселун, шалапут, гульвіса, безпутний: *He was pleased that she should think he had been a sad dog, and he changed a conversation so as to make her believe he had all sorts of romantic things to conceal* (*W.S. Maugham, «Of Human Bondage», ch.32*); У електронному словнику [12] знаходимо вираз *a gay dog: My father suggested feeling a very gay dog that we should celebrate the legacy* (*C.P. Snow, Time of Hope, ch.VII*). Або єптонім **ten commandments**, на основі двох контекстів (Біблія, Шекспір) і який зафіксований у таких значеннях:
- 3) жіночі нігті, «кігтики»: *Could I come near your beauty with my nails, I'd set my ten commandments in your face* («*Henry VI*», *Act 1, Sc3*); *I'll set my ten commandments in the face o' the first look that lays a finger on him* (*Scott Waverley, ch.XXX*);
- 4) сліди від нігтів, подряпин: *Don't put your tongue into your cheek at me...or I will write the ten commandments on your face* (*Fr. Marryat, «The Kings Own», ch.XL*);
- 5) десять заповідей (біблейзм).

Розширення значення відбувається переважно в неоднослівних прототипах. Наприклад, знаходимо у словнику О.В. Куніна ептонім: *a Daniel come to judgement*, окрім іронічного вживання «праведний та безсторонній суддя»: Webster Thayer, *a Daniel come to judgement*, would hand down his decision on the motion for a new trial (U. Sinclair «Boston» ch. XII) вживається і у значенні «мудра людина»: ...I recommend the settlement. Bunting, you're on the beam. *A Daniel come to judgement* (P.G. Warehouse «Frozen Assets», ch II).

Окрім переосмислення прототипу, який приводить до власного значення у КС, в ептоніміці прослідковується ще один шлях формування значення, який кардинально відрізняється від початкового. Він непродуктивний, втім специфічно-ептонімічний і тому заслуговує на розгляд. Його зумовлює читачке сприйняття всього тексту-джерела або його фрагментів, під знайомства з якими завжди існує ймовірність нерозуміння.

Помилкова інтерпретація прототипу, яка з тих чи інших причин укорінилась у свідомості соціуму, визначає зміст КС. Слід мати на увазі, що у традиційних способах переосмислення між первинним та відтворюваним значенням встановлюються логічно-вмотивовані відношення, які відображають істинні зв'язки зіставлених об'єктів, ситуацій. Тому за неправильного трактування прототипу усе відбувається по-іншому.

Особливості радикальних змін семантики прототипу, буває відомі лише спеціалістам. Для пересічних носіїв мови це не є важливо. У їхній свідомості такі КС існують в єдності форми і змісту, зберігаючи при цьому асоціативний зв'язок з першоджерелом. Самостійність утвореного значення є особливо наочною, коли формування звороту супроводжують структурні зміни і тоді нерідко значення цілого визначають як суму значень, з яких воно безпосередньо складається КС [3, с.246].

На думку вчених, самостійність ептонімів, втрата ними цитатних ознак визначається ровитком власного значення та стабілізацією компонентного складу, що не виключає варіантність. Цей факт підсилює значущість та високий ступінь ознайомленості носіями мови з тим чи іншим виразом як наслідок тиску мовної системи чи їх активного використання у мові.

Зважаючи на лексикографічну суб'єктивність чи недостатньо представлену картину екстралінгвального чинника змушує нас звернути увагу на нейролінгвістичні експерименти, які отримали своє підтвердження згодом у працях А. Фрідерічі (Лейпциг 2007). Суть проведених експериментів полягає у тому, що фразеологізми зберігаються, як окремі слова, виринаючи із пам'яті за ідентичний проміжок часу (від 200 – появи маски – до 600 мсек. розгортання) [8, с.210]. Враховуючи що обставину, а також і своєрідну семантичну розпливчастість ФО, ситуативність уживання та їх відносну структурну модифікацію, можна вважати, що значення ФО існує і в ментальному лексиконі комуніканта, і в словнику як згорнута концептуальна структура з гетерогенними елементами, які різним чином розгортаються відповідно до ситуації та індивідуального мовного досвіду [2, с.238].

Прибічники широкого визначення меж фразеології (В.Л. Архангельський, В.В. Виноградов, О.В. Кунін, С.І. Ожегов, О.Д. Райхштейн, І.І. Чернишева, Г. Бургер) враховують інтегральні ознаки фразеологізму й ептоніма, а саме: семантичну цілісність або семантичну нерозкладність (внаслідок чого значення декількох слів сприймається як єдине ціле), відтворюваність, емотивність, відносну стійкість та ідіоматичність. Ще одним підґрунтям для такої позиції слугує наявність між крилатими словами і фразеологізмами дериваційних зв'язків, оскільки з крилатих слів шляхом елімінації елементів походять фразеологізми [7, с.5]. Зважаючи на ієрархічну побудову мовної системи, про що зазначали раніше, у царині науки лексикології, у широкому розумінні, і у фразеології термін «ептонім» виступає як архіпоняття.

Тому доцільним буде зробити висновок, що переосмислене значення фразеологізму, а отже, і КС виявляє себе згорнутою на нейрофізіологічному рівні концептуальною структурою з гетерогенними елементами, що не лише автоматично відтворюються мовцями як готові до використання одиниці мови, а й розгортаються за 600 мсек. відповідно до ситуації та індивідуального мовного досвіду. Розгортання КС, як бачимо, визначається характерною ситуативністю їх ужитку, що не виключає можливості їх відносної структурної модифікації. У процесі розгортання у КС відбувається поєднання воедино фонетичної, морфологічної, синтаксичної організації, семантичної сутності та прагматичної реалізації у дискурсі [6, с.23].

Список використаних джерел:

1. Бертагаев Т.А. Роль контекста в употреблении слов и элементы его структуры в художественной литературе / Т.А. Бертагаев, С.Ш. Чагдуров // *Slavia: Ročník XXVII*. – Praga, 1989. – Sešit 2. – S. 141-160
2. Добровольський Д.О. Сопоставительная фразеологія (на матеріалі германських мов) / Д.О. Добровольський, В.Т. Малыгин, Л.Б. Коканина. – Владимир : Изд-во Влад. гос. пед. ин-та, 1990. – 290 с.
3. Дядечко Л.П. «Крылатый слова звук», или Русская эптология : учебное пособие / Л.П. Дядечко. – 2-е изд. – К. : ООО «Изд. Дом Аванпостприм», 2007. – 336 с.
4. Казимір І.С. Особливості становлення семантичних характеристик ептонімів В.Шекспіра / І.С. Казимір // Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХІ столітті: матеріали науково-практичної міжнародної конференції (25-26 березня 2016 р.) – Одеса : Центр філологічних досліджень, 2016 – С. 44-47.
5. Кириллова Н.Н. О денотате фразеологической семантики / Н.Н. Кириллова // Вопросы языкознания. – 1986. – №1. – С. 82-90.
6. Німецька фразеологія у мові, мовленні та мовній діяльності: системно-квантитативні аспекти / О.Д. Огуй, А.І. Гоян, Н.П. Тимошук, Р.В. Утринюк, С.С. Шкварчук. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. – 352 с.
7. Шарманова Н.М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н.М. Шарманова. – Харків, 2005. – 20 с.
8. Ender U.E. Sprache und Gehirn: Darstellung und Untersuchung der linguistischen Aspekte des Verhältnisses von Sprache und Gehirn / Ulrich E. Ender. – München : Finke, 1994. – 240 s.
9. Большой англо-русский фразеологический словарь: около 20000 фразеологических единиц / А.В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 2005. – 944 с.
10. Knowels E. Oxford Dictionary of Quotations / E. Knowels. – 7th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 1155 p.
11. Shakespeare Bookshelf [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipl.org/div/shakespeare>.
12. Словник ідіом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://envoc.ru/code/slovar.php>.

The given article is devoted to the study of semantic features on the basis of W. Shakespeare's aphorisms. It has been considered the process of semantic formation of the Shakespeare's eponyms under a new systematic approach to the language. The quantitative analysis of the semantic component on the basis of Shakespeare's aphoristic and eponymic corpuses has been traced.

Key words: phraseological unity, eponym, aphorism, semantic formation, prototype.

Отримано: 25.04.2017 р.